

Preken in een spirituele tijd

Pleidooi voor een spirituele homiletiek

Jos Douma

Wat betekent het voor de prediking dat er in de 21^e eeuw een hoofdrol lijkt te zijn weggelegd voor spiritualiteit? Jaap Versluis heeft in zijn bijdrage laten zien dat aandacht voor spiritualiteit een van de belangrijkste trends is in onze huidige samenleving. Ook in het in december 2006 verschenen rapport van de Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid met de titel ‘Geloven in het publieke domein’ wordt helder gemaakt dat de kerkelijkheid dan mag zijn afgenomen en nog steeds afneemt, maar dat er tegelijk steeds meer ruimte komt voor religie, geloof en spiritualiteit. Daarom heeft mijn bijdrage als titel: ‘Preken in een spirituele tijd.’¹

Spiritualiteit

Een belangrijke vraag is dan wel of het mogelijk is voor christelijke kerken om aansluiting te vinden bij spiritualiteit zoals die zich voordoet in onze maatschappij. Is deze spiritualiteit niet een ondefinieerbaar en eindeloos geschakeerd verschijnsel dat in essentie veelal haaks staat op christelijke spiritualiteit? Jaap Versluis verbindt spiritualiteit vrij direct met irrationaliteit: “Het lijkt erop dat de 21ste veel irracioneler wordt dan de 20ste eeuw.” En hij voert het blad *Happinez* op als illustratie: “Het blad biedt een spiritualiteit van het goede gevoel, niet al te vaag en zweverig, maar wel met een duidelijke boodschap: dat jij gelukkiger wordt en hopelijk de wereld om jou heen ook.”

Om niet te verzanden in een theoretische discussie rond de vaagheid en ondefinieerbaarheid van het begrip spiritualiteit en in een voornamelijk waarschuwend betoog, waarin gewezen wordt op de ingrijpende verschillen tussen christelijke spiritualiteit en alle andere vormen van spiritualiteit (waarin zelfverwerkelijking en ervaringsgerichtheid veelal centraal staan), wil ik hier mijn uitgangspunt nemen in het gegeven dat er binnen de christelijke traditie ook altijd al wordt gesproken over spiritualiteit. Sterker nog: in wezen heeft dit begrip christelijke wortels.² Het staat voor leven door de *Spiritus*, de Geest van God en van Jezus. Zo zou ik daarom bij voorbaat (christelijke) spiritualiteit willen definiëren: leven door de Geest van Jezus.

Het is van belang dat christelijke kerken op dit punt zelfbewust zijn: als het gaat om het alomtegenwoordige verlangen naar een betekenisvol en geestelijk leven, een leven van bezinning en verdieping, van verstillen en inspiratie, heeft de gemeente van Christus iets heel eigens te bieden. Zeker, dat eigens zal dikwijls, vanwege de centrale plaats van het kruis in het christelijke geloof, haaks staan op het oorspronkelijke verlangen naar zelfverwerkelijking en oppervlakkig geluk, maar tegelijk ook herkenbaar zijn als een heel unieke manier van geestelijk leven in het spoor van Jezus.

In dit verband is het zinvol om het begrip spiritualiteit ook niet al te eenzijdig te verbinden met irrationaliteit. Dat gevaar bestaat en is ook reëel: het begrip spiritualiteit wil in het dagelijkse gebruik ervan vooral stem geven aan de ervaringskant van het leven, aan de diepere dimensie die zo vaak onderbelicht blijft, aan het gegeven dat er nog zo veel meer is dan rationaliteit, aan het religieuze gevoel als dimensie van het menselijke bestaan. Toch is er juist

¹ Deze titel is een impliciete verwijzing naar hoofdstuk 14 uit het boek van Stefan Paas, *De werkers van het laatste uur*. De inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente, Zoetermeer 2003, blz. 270-285 met de titel ‘Preken in een missionaire tijd’.

² Jos Douma, *Veni Creator Spiritus*. De meditatie en het preekproces, Kampen 2000, blz. 77-79. Het prefschrift is digitaal beschikbaar op: www.josdouma.nl/venicreatorspiritus.

in de studie van de spiritualiteit ook duidelijk aandacht voor de meer inhoudelijke kant van spiritualiteit: het gaat ergens over. Kees Waaijman heeft hierin een belangrijke bijdrage geleverd door in het verschijnsel van de spiritualiteit een vijftal factoren te onderscheiden die constitutief zijn voor spiritualiteit: de grondinspiratie (het gaat in spiritualiteit ergens over, het gaat om Iemand), het zelf (de mens is persoonlijk in spiritualiteit betrokken), de context (spiritualiteit is verweven met de omgeving, de cultuur, de tijdgeest), de inoefening (spiritualiteit vraagt om processen waarin de grondinspiratie steeds meer en steeds weer wordt eigen gemaakt) en de mystiek (hiermee wordt de kern, het hart van de dynamiek van spiritualiteit aangeduid).³

Zelf ben ik als het gaat om het spreken over spiritualiteit gecharmeerd van de drieslag die door Jurjen Beumer is geïntroduceerd: dogmatiek, mystiek, ethiek.⁴ Deze drieslag verheldert namelijk dat spiritualiteit niet eenzijdig met gevoel en ervaring te maken heeft, maar dat het gaat om een verschijnsel waarin meerdere dimensies op elkaar betrokken worden en met elkaar verweven zijn. De term ‘dogmatiek’ is daarbij de aanduiding van de inhoudelijke dimensie van christelijke spiritualiteit: de leer van de bijbel en de kerk, de leer over God, over Christus, over de Geest, over de mens - het doet er allemaal wel degelijk toe als het in de christelijke gemeente gaat over spiritualiteit. Met ‘mystiek’ wordt de ervaringskern van christelijke spiritualiteit aangeduid: het gaat om vertrouwelijke omgang, vroomheid, innerlijkheid, bevinding, aangeraakt zijn door de Geest van Jezus, ontmoeting, een persoonlijke relatie met een persoonlijke God, een relatie die altijd een geheim in zich bewaart. En met ‘ethiek’ wordt de dimensie van het dagelijkse leven in beeld gebracht: een leven van gehoorzaamheid, van betrokkenheid bij de samenleving, van verbondenheid met de naaste, want christelijke spiritualiteit is nooit levensvreemd en individualistisch. Hierbij is het wel zinvol om te honoreren dat de term spiritualiteit haar glans, kleur en kracht ontleent aan wat er de kern en het hart van vormt: de mystiek, de hartelijke omgang met de Heer, de innerlijke bewogenheid en bevlogenheid als de geestelijke bron voor een spiritueel leven in de kerk en in de samenleving. Juist op dat punt zitten ook de mogelijkheden om als kerk aansluiting te zoeken en te vinden bij de trend van het spirituele verlangen dat de 21ste een eigen kleur zal geven. Waar deze kern onvoldoende verbonden blijft met ‘dogmatiek’ en ‘ethiek’ bestaat het gevaar van een onkritische en daardoor onbijbelse aansluiting bij wat zich op het gebied van spiritualiteit voordoet in onze samenleving.

Trendy?

Toch laat zich nog steeds de vraag stellen of een (zoals straks duidelijk wordt: homiletisch) pleidooi voor spiritualiteit niet vooral trendy is. Wordt daarin niet te gemakkelijk en te onkritisch aansluiting gezocht bij een gegeven dat in onze 21ste eeuwse samenleving nu eenmaal voorhanden lijkt te zijn? Achter deze vraag schuilt nog een andere vraag: Hoe moet de christelijke kerk in zijn algemeenheid omgaan met trends in de samenleving? Bestaat niet het gevaar dat de samenleving trendsettend wordt voor de kerk en dat het eigene, het weerbarstige, het ‘tegensprakige’ van de boodschap van het evangelie onvoldoende stem kan krijgen?

Zelf zoek ik het antwoord in deze richting: de christelijke kerk is in elke tijd opnieuw primair geroepen om zich te concentreren op de boodschap van de Schriften. In die Schriften gaat het om de weg die God gaat met zijn kinderen, een weg die gaat door deze wereld en deze tijd, een weg die voor ons open gaat en zichtbaar wordt in Jezus, de Messias. Tegelijk heeft de kerk de roeping om in deze wereld te zijn en steeds weer te zoeken naar de verbinding tussen

³ Zie voor een samenvattende beschrijving: Jos Douma, *Veni Creator Spiritus*, blz. 86-88 (hoofdstuk 3 is geheel gewijd aan het thema spiritualiteit: blz. 73-100; zie ook: www.josdouma.nl/venicreatorspiritus).

⁴ Jurjen Beumer, *Intimiteit & Solidariteit*. Over het evenwicht tussen dogmatiek, mystiek en ethiek, Baarn 1993. Zie voor een uitwerking: Jos Douma, *Veni Creator Spiritus*, blz. 99-100.

enerzijds wat zij daar aantreft aan cultuur, tijdgeest en levensgevoel en anderzijds het evangelie van de gekruisigde Heer Jezus. In dat proces speelt de Geest van God een belangrijke rol: hij voedt een door het Woord gevoede gevoeligheid voor wat er gaande is in de samenleving en de betekenis daarvan voor de kerk en haar verkondiging.

Als ik dat vanuit een ander perspectief onder woorden breng, zou ik het graag zo formuleren: trends in de samenleving en de cultuur van onze tijd laten, als we er met door de Geest van het Woord getrainde ogen naar leren kijken, aspecten van het evangelie oplichten die tot dan toe wellicht onderbelicht zijn gebleven. Toegepast op de trend van de spiritualiteit: dat het verschijnsel van spiritualiteit in de pas begonnen 21ste eeuw een hoge vlucht lijkt te nemen, moet de kerken er gevoelig voor maken dat hierin een kans ligt om de meer innerlijke dimensie van het evangelie, de ervaringskant van geloven op een nieuwe en tegelijk eigen wijze in de Schriften te zien oplichten.

Voor de prediking betekent dit dat predikanten een spirituele antenne leren ontwikkelen bij het lezen, bestuderen en mediteren van de Schriften als het boek waarin ook zo ruimhartig stem wordt gegeven aan het gaan van de weg met de Heer vanuit het hart. Het aandacht hebben voor en stem geven aan deze spirituele (iets specifiekere nog: mystieke) dimensie van Gods openbaring wordt dan wel ingegeven door een dominante trend in onze tijd en cultuur, maar kan tegelijk ontvangen worden als een vernieuwend inzicht van de Geest van God die onze harten en ogen opent voor de diepe (maar zo vaak vervormde) verlangens naar een innerlijk leven waarin heelheid, vrede en rust een centrale rol spelen.

Passie voor preken

In dit verband is het interessant dat in de visie van waaruit 'Passie voor Preken' werkt de spirituele component ook al een heel eigen rol speelt (waarmee de 'trendgevoeligheid' van de beweging 'Passie voor Preken' dus ook zichtbaar wordt: deze tijd vraagt in het bijzonder om een prediking die ook als 'spiritueel' kan worden gekenmerkt). De visie is als volgt onder woorden gebracht:

We staan voor preken:

1. *dichtbij het Woord*: een heldere boodschap vanuit de Schrift voor het dagelijks leven;
2. *dichtbij de hoorder*: een preekstijl die de hoorder boeit en meeneemt door dit bijbelgedeelte;
3. *dichtbij jezelf*: laat dat wat je verkondigt eerst zo door je heen gaan dat het een spreken van hart tot hart wordt.

Daarbij speelt een vierde element een rol dat de andere drie elementen als 'zout' doortrekt:

4. *vol Geest en kracht*: overtuigd van de boodschap, bewogen met je hoorders en gedragen door Gods Geest spreek je als een bewogen getuige.

In dit vierde element, dat dus de andere drie elementen doortrekt en ondersteunt, wordt stem gegeven aan de dimensie van de spiritualiteit (die trouwens ook in het derde element, waarin de persoon van de prediker centraal staat, al nadrukkelijk aanwezig is). Als ik daar nu nog wat meer met eigen woorden uitdrukking aan geef, dan zou ik het zo willen zeggen: het gaat in de prediking om Geest en kracht, om geestelijk leven en krachtig leven, vanuit een door God gegeven bewogenheid en met een door de Geest gewekt verlangen om te getuigen van het leven dat gevonden wordt in Jezus Christus, die ons in de Schriften tegemoet komt.

Dit vooronderstelt bij de predikant dus een spiritueel leven en bij de hoorders een verlangen om ook langs die weg geraakt te worden met het evangelie van het nieuwe leven, het leven door de Geest van Jezus in een vaak weerbarstige, overvolle, oppervlakkige en overspannen werkelijkheid.

Naar een spirituele homiletiek

Op basis van het voorgaande wil ik er een pleidooi voeren om in de homiletiek (predikkunde) het thema van de spiritualiteit voluit serieus te nemen. Want het is mogelijk (de Schriften geven er alle ruimte voor) en nodig (mede vanwege spiritualiteit als prominente trend in de 21ste eeuw) om de spirituele dimensie van de prediking in de gemeente van Christus gestalte te geven. Graag geef ik daarom enkele aanzetten voor wat ik een ‘spirituele homiletiek’ noem. Daarmee bedoel ik een homiletiek die structureel aandacht besteedt aan de spiritualiteit van de predikant en aan de spirituele dimensie van de prediking. Spiritualiteit omschrijf ik daarbij als: leven door de Geest van Jezus. Prediking zie ik daarbij als het Woordgebeuren waarin mensen van Godswege worden aangesproken om zich (opnieuw) te laten meenemen in een proces dat door Paulus wordt aangeduid als het ‘gestalte krijgen van Christus in ons’ (Gal. 4:19).

Een spirituele predikant

In een spirituele homiletiek is er veel aandacht voor de persoon van de predikant. Hij of zij is geroepen om door de Geest bewogen het Woord te nemen. Dat vraagt van de predikant een spiritueel leven. Dat is vergelijkbaar met wat Wim Dekker in zijn hoofdstuk in dit boekje sensitief leven noemt: “Sensitief leven is een voortdurende oefening in het aanvoelen van innerlijke motieven en verlangens achter bepaalde handelingen, het zoeken naar innerlijke drijfveren waarom de trends zich ontwikkelen zoals ze zich ontwikkelen en steeds daarbij de vraag stellen, waarom dit jezelf raakt of niet.” Ik zou spiritueel leven een bijzondere vorm van dit sensitieve leven willen noemen: een voortdurende oefening in het aanvoelen en ondergaan van het waaien van de Geest door deze wereld en door mensenlevens (ook het leven van de predikant zelf), een voortdurende oefening om het leven van Christus te zien en te ervaren en ook te doorgronden waar het gebrek aan dat leven zichtbaar en erfahrbaar wordt in de menselijke gebrokenheid en kwetsbaarheid, waarbij ik het ‘leven van Christus’ opvat in de betekenis van het woord van Jezus: ‘Ik ben gekomen om hun het leven te geven in al zijn volheid’ (Joh. 10:10).

Dit spirituele leven zal vaak gestalte krijgen in geestelijke oefeningen als stilte en meditatie. Waar zowel Henk Bakker als Wim Dekker in hun bijdragen pleiten voor zorgvuldige studie van tekst en context (een pleidooi dat ik van harte ondersteun, mee vanwege die andere trend die zichtbaar is onder christenen: er is weer meer behoefte aan inhoudelijke verdieping), wil ik hier aanvullend aandacht vragen voor een meer meditatieve, gevoelsmatige en associatieve omgang met de Schriften waardoor de Geest van Christus ons wil aanspreken en aanraken. Ik geloof dat predikanten op dit gebied nog veel kunnen leren: meditatief bijbellezen, ook en vooral in het kader van de preekvoorbereiding. Het gaat dan om het zoeken naar wat de Geest van Jezus door het Woord heen wil zeggen en doen in het eigen leven van de predikant en in het leven van de hoorders.⁵

Een spirituele predikant zal ook met meer dan gewone interesse aandacht besteden aan allerlei spirituele vormen en uitingen die we in onze cultuur tegenkomen. Er is op straat, in de media, in boeken en in de levens van mensen die we tegenkomen zoveel spiritueel verlangen, zoveel zoeken naar een verdieping en verinnerlijking van het dagelijkse leven, zoveel vindingrijkheid in het vormgeven van spirituele rituelen waarin een spirituele predikant aanwijzingen kan

⁵ Meer over meditatie en over de inoefening van spiritualiteit: Jos Douma, *Veni Creator Spiritus*; Wim Reedijk, *Zuiver lezen*. De lectio divina van Johannes Cassianus en de bijbelse hermeneutiek, Delft 2003; Gideon van Dam, *Dichterbij het Onuitsprekelijke*. Over geestelijke begeleiding voor en door pastores, Baarn 2003 (in het bijzonder hoofdstuk 5 ‘Spiritualiteit en inoefening’); Kick Bras, *VACARE* - De grondhouding van de pastor, in: Kitty Bouwman en Kick Bras (redactie), *Werken met spiritualiteit*, Baarn 2001, blz. 67-76.

vinden voor wat mensen drijft.⁶ De grote uitdaging is dan om diep en lang na te denken over de vraag hoe het evangelie op dat alles kan inspelen en ook hoe tegendraads en volkomen alternatief dat evangelie van Christus kan zijn.

Een spirituele prediking

Een prediking die vooral bezig is met het uitleggen en toelichten van teksten uit een ver verleden is een a-spirituele prediking. Spirituele prediking is een prediking die, op basis van en geïnspireerd door de Schriften, steeds weer tastbaar en ervaarbaar laat zijn dat we hier in aanraking komen met het leven van de Geest van Jezus. Spirituele prediking is allereerst een verkondiging waarin het Woord gebeurt: er vindt aanspraak plaats, er wordt werkelijk contact gemaakt tussen het leven van mensen hier en nu en het goddelijke leven van Christus dat door middel van het Woord op ons afkomt. Spirituele prediking is een prediking waarin ook de verwondering en de stilte stem krijgen en waar het gevaar van woorden, steeds maar weer woorden en nog meer woorden wordt onderkend. Het is een prediking die mensen helpt om weer contact te maken met wat er in hen is aan verlangens, aan gedachten, aan gevoelens, aan pijn vanwege de faal-ervaringen op de weg met God. In die prediking spelen bijbelse personen als identificatiefiguren een cruciale rol (Henk Bakker en Wim Dekker wijzen hier ook krachtig op): de Geest is met hen een weg gegaan die zo vaak herkenbaar is tot op ons eigen leven.

Spirituele prediking is ook prediking die de hoorders steeds opnieuw Jezus wil laten zien en hen in aanraking wil brengen met het eeuwige leven dat in hem is en dat ons deel wordt als we in hem geloven en in hem blijven. Spirituele prediking gaat over het leven: het leven in overvloed, dat tegelijk zo gekwetst is en zo kwetsbaar blijft, het leven dat geestelijk is omdat het ons verbindt met de God van het Woord en met de Geest van leven en met de Zoon van Gods liefde.

Spirituele prediking is een prediking die mensen inleidt en inwijdt in het goddelijke mysterie van Christus, een prediking die de weg wijst door het leven van elke dag, een prediking die uit is op veranderingsprocessen waarin het beeld van God weer meer zichtbaar wordt in mensenlevens omdat Christus daarin gestalte krijgt. Ja, spirituele prediking is die prediking waarin door de kracht van de Geest Christus gezicht krijgt en waarin we door hem worden aangekeken vol liefde en ontferming, vol gezag en autoriteit, vol barmhartigheid en kwetsbaarheid.

Spirituele prediking is prediking waarin gesproken wordt van hart tot hart, van het hart van God door het hart van de prediker naar het hart van de hoorders. Het is een 'Geest vervuld' gebeuren dat wordt gekenmerkt door wat de Schriften de vrucht van de Geest noemen: 'liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing' (Gal. 5:22). Spirituele prediking is vrucht van de Geest. En zo, als vrucht van de Geest, die tot bloei komt in een langdurig groeiproces waarin steeds weer door Jezus tegen ons wordt gezegd: 'Blijf in mij dan blijf ik in jullie' (Joh. 15:4) - alleen zó is deze prediking tot geestelijke zegen voor iedere hoorder die verlangt naar een waarlijk spiritueel leven, kwetsbaar en krachtig tegelijk.

Dit artikel is verschenen in: Wim Dekker en Jos Douma (red.), Dichtbij de hoorder. Prediking en trends, Kok Kampen, 2007.

⁶ Heel boeiend is in dit verband het ook door Jaap Versluis genoemde boek: Adjiedj Bakas en Minne Buwalda, *De toekomst van God*. Europese reli-trends, Schiedam 2006.